

POKUŠAJ PONIRANJA U DAVNI SVIJET NAŠIH PREDAKA

James Patrick Mallory i Douglas Q. Adams

THE OXFORD INTRODUCTION TO PROTO-INDO-EUROPEAN AND THE PROTO-INDO-EUROPEAN WORLD

(Oxford University Press, New York, 2006.)

Godine je 2006. Oxford University Press objavio knjigu *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, čiji su autori James Patrick Mallory, indoeuropeist i profesor arheologije na Sveučilištu Queen's u Belfastu, te Douglas Q. Adams, indoeuropski komparativist i profesor engleskoga jezika na Sveučilištu u Idahu. Riječ je o opsežnu djelu od čak 731 stranice, obogaćenu brojnim kartama i tablicama, što znatno olakšava praćenje tako zahtjevne građe. Iako je djelo zamišljeno kao kratak uvod studentima, arheolozima i sl. u dosadašnje spoznaje o Praindoeuroljanima, ono je – kako ističu i sami autori – namijenjeno zapravo svima koji se žele upoznati s fascinirajućim svijetom naših dalekih predaka i onima koje će navedene teze ili način rekonstrukcije potaknuti na razmišljanje i možda stvaranje koje nove, plauzibilnije teorije.

Pokušaj je autorâ bio rekonstruirati način života Praindoeuroljana pomoću jezika, odnosno zahvaljujući leksemima rekonstruiranim na temelju njihovih usporednica u različitim indoeuropskim jezicima zamisliti svijet i svakodnevicu toga naroda. Upravo je to ono najzanimljivije jer otvara brojna pitanja: što možemo saznati o davno izgubljenom narodu na temelju rekonstruiranih leksema i izraza?

Koje su metodološke zapreke takvu postupku i kako ih je moguće riješiti? Imaju li podaci iz svih jezika jednaku važnost, treba li kojima dati prednost i zašto? Možemo li doznati što konkretnije ili su naše teorije tek neuvjerljivi apstraktni konstrukti? Iako na ta i slična pitanja nije moguće jednoznačno odgovoriti, autori se trude odvagnuti argumente za i protiv te, budući da upravo metodologija istraživanja zauzima važno mjesto u njihovu djelu, upozoravaju na najčešće pogreške do kojih može doći zbog zaključaka temeljenih na nerelevantnim ili nedovoljno jasnim kriterijima. Zbog te bi se metarazina djelo moglo iščitavati i kao svojevrsan metodološki priručnik, ne samo za istraživanje praindoeuropskoga već i za slična lingvistička istraživanja u središtu čijega je zanimanja rekonstrukcija starijega stanja.

Prema predmetu obrade knjigu bismo uvjetno mogli podijeliti na sljedeće dijelove: uvod u indoeuropeistiku i metode istraživanja (poglavlja 1–3, 5–7), vrlo kratak prikaz praindoeuropske fonologije, morfologije i tvorbe (poglavlja 4 i 24), rekonstrukcija leksika različitih sfera života Praindoeuroljana (poglavlja 8–23, 25), prikaz dosadašnjih teorija o njihovoj pradomovini, s naglaskom na dvjema najutjecajnijim suvremenim paradigmatima (poglavlje 26).

Prva su poglavlja zamišljena kao uvod u indoeuropeistiku. Autori ukratko prikazuju njezinu povijest, osvrćući se na ona najstarija razdoblja kada je prvi put zamijećena sličnost među različitim indoeuropskim jezicima i upoznavajući čitatelje s tipovima klasifikacija primjenjivanih u pionirskim radovima takve vrste. Razlikuju dvanaest skupina indoeuropskih jezika, i to keltsku, italsku, germanSKU, baltičku, slavensku, grčku, anatolijsku, armensku, indoarijsku, iransku i toharsku skupinu, albanski jezik te posljednju skupinu koju čine manjinski jezici (npr. venetski, frigijski, mesapski i dr.). Posebno su istaknuti i danas izumrli jezici (v. primjerice tablicu na str. 9) te neindoeuropski jezici (v. kartu na str. 10). Pojedine, danas odvojene skupine činile su u prošlosti zajednički jednu granu indoeuropskih jezika, poput primjerice baltoslavenskoga ili indoiranskoga jezika. U tekstu je predstavljena svaka od dvanaest skupina, uz podatke o rasprostranjenosti, jezicima koji je čine i razdoblju prvih tragova. Područje koje je nekada zauzimao indoeuropski prajezik proteže se od Atlantika do zapadne Kine i istočne Indije te od sjeverne Skandinavije do Mediterana i Indijskoga oceana na jugu, no taj teritorij nije bio homogen, već je njegov kontinuitet na pojedinim mjestima bio prekinut jezicima iz drugih skupina, prije svega uralske.

U uvodnome se dijelu knjige objašnjava osnovna metoda indoeuropeistike – komparativna. Na primjeru prvoga lica jednine glagola *nositi* i nominativa jednine imenice *brat* predstavljaju se osnovni koraci u rekonstrukciji i najčešće pogreške pri usporedbi ekvivalenata. Kritičari

takvim istraživanjima često prigovaraju da se pokušava rekonstruirati uniforman, ahistorijski jezik samo na temelju matematičkih formula i izvoda, dok se pritom ne pazi na vrijeme o kojemu se govori ili o dijalektima i idiomatskoj raslojenosti koji su zasigurno postojali. Iako je to donekle točno, J. P. Mallory i D. Q. Adams vjeruju da su dobiveni podaci ipak blizu nekadašnje stvarnosti. Tumači se i razlika između vanjskih i unutrašnjih jezičnih veza, uz izdvajanje unutrašnjih kao važnijih, budući da su nastale zbog genetske srodnosti jezika.

Za širu je jezikoslovnu javnost, a ne isključivo indoeuropeističku, vjerojatno najzanimljivije četvrto poglavlje, u kojemu autori pregledno prikazuju fonološki i morfološki sustav praindoeuropskoga jezika, uz napomene o osnovnim tvorbenim uzorcima. Tako se primjerice tablicu koja prikazuje fonološki inventar toga jezika može pronaći na pedeset petoj stranici. U morfološkom se pregledu razmatraju imenice, zamjenice, pridjevi, brojevi, glagoli, čestice, veznici, prijedlozi. Najviše je nedoumica i neslaganja vidljivo u glagolu, koji su doživjeli znatne izmjene u odnosu na početnu fazu njihova razvoja, dok su najočuvanije vrste, odnosno one koje je najlakše rekonstruirati zbog pojavnog čestote i najmanje pretrpljenih promjena u različitim indoeuropskim jezicima, zamjenice i veznici. Zanimljivo je pritom izdvojiti pretpostavku da ni u praindoeuropskom nije bilo ličnih zamjenica za treće lice, za što su se rabile pokazne zamjenice, te da su osnove ličnih zamjenica i tada bile supletivne. U kategoriji je padeža očuvanost izvornoga stanja različita: najbolje su se održali nominativ,

genitiv, akuzativ i vokativ, a najslabije dativ, lokativ, instrumental i ablativ.

Najveći dio knjige zauzima rekonstrukcija leksika različitih životnih sfera, i to redom: vanjski svijet, životinjski i biljni svijet, anatomija, obitelj i rodbina, kuća i dom, odjeća i tkanine, materijalna kultura, hrana i piće, društvo, prostor i vrijeme, broj i kvantiteta, um, osjećaji i osjetilna percepcija, govor i zvuk, aktivnosti, religija, mitologija. Na kraju svakoga poglavlja autori razmatraju kakve je zaključke moguće izvesti iz rekonstruiranoga leksika. Zbog svoje rane potvrđenosti i prilično dobre očuvanosti najveću važnost pri rekonstrukciji načelno imaju sanskrtski, grčki i latinski jezik, no ne i uvijek, pa se tako mogu pronaći oprimjerenja i usporednice iz zaista velika broja jezika. Ima i drugih jezika koji su potvrđeni dosta rano, no malo je pisanih izvora ili su jezici slabije istraženi, stoga najveću važnost imaju načelno spomenuta tri jezika. Osobitu težinu imaju dokazi koji pokazuju vezu i podudarnost između danas vrlo udaljenih jezika, kao što su primjerice neki od europskih jezika i neki iz indoiranske jezične porodice ili anatolijskih jezika, budući da je u tim slučajevima vjerojatnost sličnosti uslijed kontakta slaba. Stručnjaci koji su težili odrediti domovinu Praindoeuroljana najviše su nade polagali u prva tri navedena područja rekonstruiranoga leksika, vjerujući da će rasprostranjenost koje od životinjskih ili biljnih vrsta ili specifičnost krajolika pomoći u sužavanju brojnih mogućnosti. No u takvoj se metodologiji krije i zamka: nema čvrstih dokaza da je današnja rasprostranjenost jednaka nekadašnjoj, a postoji i mogućnost da je neki izraz posuđen iz drugoga jezika. Iako

je leksik u vezi s faunom vrlo dobro očuvan, ne može se pouzdano odrediti koje su sve životinje bile divlje, a koje pripitomljivane. Osobito su dobro očuvani zemljoradnički termini i leksemi povezani s ratom i oružjem, u čemu uporište nalaze indoeuropeisti koji migraciju Praindoeuroljana tumače kao vojnu ekspanziju i oni koji tumače njezin uzrok potrebom za novim obradivim površinama. O sjedilačkome načinu života svjedoče i mnoge riječi koje se odnose na građevine, što otkriva da su poznavali gradnju kuća. Rekonstruirani leksemi za obitelj i porodicu pomažu otkrivanju nekih specifičnih običaja, primjerice četiriju faza vjenčanja. Što se tiče anatomskih termina, uopće ne iznenađuje što je njihov najveći broj povezan upravo s čovjekovom vanjštinom, a manje unutar-njim organima. Ako se pitamo čime su se Praindoeuroljani hranili, sudeći po dostupnim podacima, poznavali su meso, govedu juhu, sol, mliječne proizvode, neka alkoholna pića (pivo, medicu, možda i vino), poneku biljku. Zbog njihove podloženosti promjenama, uzrokovanim osobito širenjem kršćanstva, imena božanstava nije bilo moguće rekonstruirati, no utvrđene su neke osnovne sheme nekadašnjega panteona. Intrigira činjenica da su pojedini bogovi i mitovi opstali u sličnu obliku u religijama mnogih indoeuropskih naroda.

Pitanje indoeuropske pradomovine ostaje i do danas najveći problem. Različiti su je istraživači zbog primjene različitih metodologija različito locirali, stoga ne samo da ne postoji konsenzus oko kontinenta gdje se nalazila (Europa ili Azija) već i oni koji je smještaju u Europu govore o različitim područjima. Sustavno analizir-

ajući različite metode i rezultate do kojih su istraživači na temelju njih došli, J. P. Mallory i D. Q. Adams upozoravaju na ograničenja tih metodologija i poteškoća u vezi s njima te navode pojedine pretpostavke oko kojih se stručnjaci uglavnom slažu. Riječ je primjerice o pretpostavljenom vremenu postojanja pradomovine, redosljedju odvajanja jezika ili nekadašnjim jezičnim kontinuumima formiranim od danas odvojenih jezičnih skupina (poput baltoslavenskoga jezika), načelu eliminacije pojedinih područja kao potencijalnih pradomovina budući da je to malo vjerojatno zbog ranih pisanih tragova drugih, neindoeuropskih jezika na tome teritoriju i dr. Danas su najproširenije dvije teorije: neolitski model, koji smatra da je ekspanzija Praindoeuropljana počela iz Anatolije oko 7000 g. pr. Kr. zbog potrebe za novim obradivim površinama, te kurganska teorija, koja smatra da su krenuli iz ukrajinskih i južnoruskih stepa oko 4000 g. pr. Kr.

Knjiga je dodatno opremljena brojnim tablicama, zemljopisnim kartama, iscrpnim kazalima i drugim dodacima. Tako se na njezinu kraju, osim popisa literature, nalaze sljedeći prilozi: tablica koja prikazuje podudarnosti između praindoeuropskoga i većih skupina indoeuropskih jezika, abecedni popis rekonstruiranih praindoeuropskih leksema s njihovim engleskim usporednicama, popis istoga tipa, ali u kojemu je polazna natuknica engleski leksem, opće kazalo pojmova, popis indoeuropskih i neindoeuropskih jezičnih porodica i njima pripadajućih jezika, kazalo rekonstruiranih praindoeuropskih leksema i svih leksema iz različitih indoeuropskih jezika koji se spominju u knjizi,

grupiranih po jezičnim porodicama kojima pripadaju. Budući da je knjiga veoma opsežna, pronalaženje bi pojedinoga pojma bilo znatno otežano bez takvih priloga, dok je ovakvom koncepcijom omogućeno lingvistima bilo kojih usmjerenja da podatke koji bi im mogli biti korisni pronađu na mnogo brži i ekonomičniji način. Važnost zemljopisnih karata također valja posebno naglasiti. Mnogo je jezika danas izumrlo, a za mnoge, nažalost, i ne znamo. Zahvaljujući priloženim kartama čitatelj ima uvid u područje zastupljenosti pojedinoga jezika i njegovu približnu rasprostranjenost.

Zamišljena kao uvod u svijet i jezik Praindoeuropljana, ova je knjiga u potpunosti ostvarila svoj cilj. Iako je stav autora nerijetko vidljiv, koncept uvoda nije iznevjeren i daje se prikaz različitih teorija, a ne samo onih koje smatraju najboljima i najprikladnijima. Autori su uspjeli vrlo sustavnim i zanimljivim načinom izlaganja prikazati probleme s kojima se susreće indoeuropeistika, a praćenje je pojedinih zahtjevnijih dijelova znatno olakšano postojanjem tablica i zemljopisnih karata. Vrijednost je ove knjige i u njezinoj otvorenosti i pristupačnosti širem krugu čitatelja, ne samo indoeuropeistima i ostalim lingvistima već i prosječnim čitateljima, pa i laikima, koje zanima kakav je bio pradavni svijet njihovih predaka, a koji nisu toliko upućeni u problematiku. Budući da je metodologija vrlo važna sastavnica u radu svih istraživača, valja osobito izdvojiti i već spomenutu metarazinu *Uvoda*. Naposljetku nam ostaje nada da ćemo uskoro dočekati i prijevod ovoga djela.

Ivana Sanković